

STASE MATULAITYTĖ

SENOSIOS VILNIAUS UNIVERSITETO ASTRONOMIJOS OBSERVATORIJOS BIBLIOTEKOS ISTORIJS ŠALTINIAI

Viena iš seniausių Europos observatorijų — Vilniaus universiteto observatorija — įkurta 1753 m. Kada pradėta komplektuoti jos biblioteka, tikslių žinių neturime. Reikia manyti, kad knygos buvo kaupiamos nuo pirmųjų observatorijos egzistavimo dienų. Remdamiesi išlikusiais archyviniais šaltiniais, galime nustatyti, kiek kuriuo laikotarpiu ir kokių leidinių buvo observatorijos bibliotekoje, kokiais keliais ir iš kur jie pateko. Tačiau pirmieji išlikę šaltiniai mus pasiekė tik iš 1773 m., t. y. praėjus dvidešimčiai metų po observatorijos įkūrimo. Kadangi observatorija veikė dar 50 metų po Vilniaus universiteto uždarymo ir likviduota tik 1882 m., todėl paskutiniai istoriniai jos bibliotekos šaltiniai yra 1882—1883 metų.

Visus šaltinius galima suskirstyti į keletą grupių: 1) astronomijos observatorijos turto, įskaitant ir knygas, inventoriniai sąrašai bei bibliotekos per metus įsigytų knygų sąrašai; 2) kitoms bibliotekoms perduotų ir iš jų gautų knygų sąrašai; 3) uždarytos Vilniaus astronomijos observatorijos bibliotekos katalogas bei kitoms įstaigoms iš jos perduotų knygų sąrašai; 4) Vilniaus astronomijos observatorijos kasmetinių pajamų ir išlaidų knygos (1799—1882); 5) astronomų laišakai.

Tris pirmąsias šaltinių grupes sudaro 32 įvairūs knygų sąrašai ir observatorijos bibliotekos katalogas. Septyni pirmieji sąrašai saugomi Lietuvos archyvuose ir bibliotekose, likusieji — Rusijos mokslų akademijos archyve Sankt Peterburge (keletas iš jų yra ir ten, ir ten). Astronomijos observatorijos 1799—1831 m. pajamų ir išlaidų knygos yra Lietuvos centriniame istorijos archyve, o 1832—1882 m. — MA archyve Sankt Peterburge. Astronomų laišku yra visur.

Pirmąjį inventorinį observatorijos turto sąrašą¹ randame Vilniaus universiteto inventorizacijos knygoje, pradėtoje 1773 m. gruodžio 14 d. ir baigtoje 1774 m. gruodžio 12 d. Inventorizacija buvo atlikta perduodant Vilniaus universitetą Edukacinės komisijos žinion. Sąraše, be instrumentų, paveikslų, baldų, yra ir 412 pavadinimų (624 egz.) knygų, tęstinių, periodinių leidinių. Tiek jų observatorijos biblioteka sukauė per pirmuosius dvidešimt savo gyvavimo metų. Leidinių aprašas sąraše neišsamus — nurodyta tik autoriaus pavardė (kartais ir vardas arba inicialas), sutrumpintas leidinio pavadinimas, formatas ir egzempliorių skaičius. Todėl neįmanoma nustatyti, koks knygos leidimas buvo bibliotekoje, nes nenurodyta nei leidimo vietos, nei metų. Tik retkarčiais leidimą galima

¹ Bibliotheca observatorii Regii // Lustracya Collegium Academiciego Wilenskigo. — Lietuvos centrinis valstybinis istorijos archyvas (toliau — LCVIA). F. 525. Ap. 8. Nr. 1028. L. 175—185; Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštynas (toliau — VU). DC. 6. L. 345—394.

nustatyti pagal formatą, bet tik tuo atveju, jei leidimai buvo skirtingų formatų. Leidiniai sąrašė išdėstyti pagal kalbas: 226 pavadinimų knygos lotynų, 114 — prancūzų, 35 — anglų, 31 — vokiečių, 3 — lenkų ir 3 — kitomis kalbomis. Tematikos požiūriu didžiausią fondo dalį sudarė astronomijos veikalai. Nemažai buvo filosofijos, gamtos istorijos, fizikos, matematikos, mechanikos, geografijos, technikos veikalų, šiek tiek knygų iš architektūros, inžinerijos, logikos, kalbotyros (gramatikų, vadovėlių, žodynų). Chronologiniu požiūriu sąrašė yra daugiausia XVIII a. autorių knygų, nors nemažai ir XVII, XVI (Kopernikas ir kt.), antikos ir viduramžių autorių (Kalimachas, Euklidas, Ptolemėjus) veikalų, išleistų įvairiais amžiais.

Antrasis sąrašas² yra be datos. Sprendžiant iš jame įrašytų leidinių, sąrašas turėtų būti sudarytas 1780—1781 m. Jį pasirašė observatorijos direktoriaus padėjėjas Andrius Streckis (1737—1797). Sąrašė yra 26 leidiniai, kuriuos biblioteka gavo po 1773—1774 m. inventorizacijos. Tai kelias knygų ir tolesni angliški, vokiški, prancūziški tęstinių bei periodinių leidinių numeriai.

Šių dviejų sąrašų turinys smulkiai išnagrinėtas autorės straipsnyje, skelbtame „Knygotyroje“³.

Trečiąjį inventorinį sąrašą⁴ sudarė Martynas Počobutas (1728—1810) prieš pasitraukdamas iš observatorijos, matyt, apie 1807 m., ir perduodamas observatorijai naujamajam direktoriui Jonui Sniadeckiui (1756—1830). 1825 m. J. Sniadeckis parašė raportą⁵ universiteto vadovybei, kad kai kurių daiktų ir knygų, nurodytų M. Počobuto sąrašė, observatorijoje nerasta, ir sudarė jų sąrašą⁶ (35 leidinių pavadinimai). Tais metais J. Sniadeckis perdavė observatorijai astronomui Petru Slaviniskiui (1795—1881) ir sudarė naują observatorijos turto ir knygų sąrašą⁷, į kurį įtraukti 149 pavadinimų 498 leidiniai.

1832 m. uždarius Vilniaus universitetą, astronomijos observatorija perėjo Rusijos imperatoriškosios mokslų akademijos Sankt Peterburge žinion. Tais metais observatorijos direktorius P. Slavinskis sudarė naują bibliotekos knygų sąrašą⁸. Jame tik 5 pavadinimais leidinių daugiau negu 1825 metų sąrašė.

Šiai šaltinių grupei priskirtini ir observatorijos bibliotekos per vienus metus įsigytų leidinių sąrašai⁹, sudaryti 1832—1835 m. (1832 m. gauti 16 pavadinimų leidiniai, 1883 — 7, 1834—18, 1835—15). Vėliau kurį laiką buvo pildoma „Imperatoriškosios observatorijos bibliotekos

² LCVIA. F. 787. Ap. 1. Nr. 24. L. 2.

³ Matulaitytė S. Senosios Vilniaus universiteto observatorijos biblioteka XVIII a. // Knygotyra. 1987. [T.] 13, sąs. 1. P. 68—85.

⁴ VU. F. 2. KC. L. 101—108.

⁵ LCVIA. F. 721. Ap. 1. Nr. 722. L. 1—3, 8.

⁶ Rejestr książek nieznanaydujących sie w obserwatoryum podług inwentarza dawnego. — VU. F. 2. KC 339. L. 5; Tas pat LCVIA. F. 721. Ap. 1. Nr. 722. L. 4—7.

⁷ LCVIA. F. 721. Ap. 1. Nr. 722. L. 9—12. Jo kopija VU. F. 2. KC 339. L. 29—31.

⁸ LCVIA. F. 721. Ap. 1. Nr. 1076. L. 5—7.

⁹ Rusijos MA archyvas Sankt Peterburge (toliau — RMAA). F. 4. Ap. 2(1832). Nr. 79a. L. 24—25; Nr. 18. L. 3.

1835—1869 metų knygų įrašų knyga¹⁰. Jos atskirose grafose buvo pateikiami šie duomenys: knygos gavimo data, jos autorius ir pavadinimas, leidimo vieta ir metai, formatas, tomų skaičius. Observatorijos biblioteka per metus gaudavo nuo vienos (1866) iki 232 (1868) knygų. Nuo 1870 m. bibliotekos įsigytos knygos buvo įrašomos į bendrąsias observatorijos turto knygas¹¹, pildytas kasmet iki 1882 m. Atskiruose skyriuose surašyti tais metais turėti instrumentai, baldai, paveikslai, įvairūs daiktai, fotolaboratorijos reikmenys ir kt. Vienas skyrius skirtas bibliotekai. Jame įrašytas kiekvienų metų sausio 1 d. buvusių leidinių (knygų, žurnalų ir disertacijų) bei jų dubletų skaičius. Toliau sugrafuotuose lapuose (eil. nr., pavadinimas, veikalų skaičius, tomų skaičius, kaina, suma, pastabos) įrašyti visi tais metais įsigyti leidiniai ir nurodyta jų įsigijimo data.

Antrąją senosios Vilniaus universiteto astronomijos observatorijos bibliotekos istorijos šaltinių grupę sudaro kitoms bibliotekoms perduotų ir iš jų gautų knygų sąrašai. Pirmąjį iš šios grupės sąrašų randame Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštinio abėcėlinio knygų katalogo¹² gale — „Iš bibliotekos gautos ir karališkajai observatorijai Rektoriaus paskirtos knygos“. Sąrašą pasirašė Antanas Skorulskis, buvęs Vilniaus universiteto rektoriumi 1772—1773 m. Todėl ir knygos, matyt, perduotos observatorijai tuo metu. Sąrašė yra 75 leidinių pavadinimai, jų aprašas labai trumpas — nurodyta tik knygos autoriaus pavardė ir sutrumpinta antraštė.

Uždarius Vilniaus universitetą, observatorijai iš jo bibliotekos buvo perduotos astronomijos ir matematikos knygos. Sudaryti trys jų sąrašai¹³: 1) „1832 m. Vilniaus observatorijos bibliotekos iš buvusio Vilniaus universiteto bibliotekos gautų knygų sąrašas“ (231 pavad. 501 tomas). Jį pasirašęs Tarchanovas; 2) „Jo Didenybės Tikrojo Valstybės patarėjo, Baltarusijos mokyimo apygardos globėjo p. Kartashevskio įsakymu perduotų ir Vilniaus universiteto bibliotekos sugrąžintų Observatorijai knygų sąrašas“ (254 pavad.); 3) „Einančio Medicinos-chirurgijos akademijos prezidento pareigas, Valstybės patarėjo ir Kavalleriaus Mianovskio 1833 metų gegužės 13 d. įsakymu Nr. 161 iš buvusio Vilniaus universiteto Vilniaus observatorijai perduotų knygų sąrašas“ (32 pavad.).

Buvęs Vilniaus observatorijos direktorius J. Sniadeckis testamentu paliko observatorijai astronomines ir matematines savo bibliotekos knygas, kurias jo brolis Andrius perdavė 1835 m. Sąrašė¹⁴ yra 312 pavadinimų 482 tomai.

1867—1868 m. Vilniaus viešoji biblioteka perdavė observatorijai 479 pavadinimų 631 tomą fizikos ir matematikos mokslų knygų. Jos pateiktos dviejuose sąrašuose¹⁵. Pirmasis sąrašas sudarytas iš 3 dalių. Jame įrašytos knygos, perduotos observatorijai 1867 m. lapkričio 27 ir 29 d. Jas

¹⁰ RMAA. F. 4. Ap. 11¹. Nr. 9.

¹¹ Ten pat. Nr. 69, 70, 72, 75, 76, 78, 90, 94, 80, 82, 86, 88.

¹² VU. F. 2. DC 8. L. 183.

¹³ LVCIA. F. 567. Ap. 2. Nr. 2974. L. 116—123; RMAA. F. 4. Ap. 2 (1832). Nr. 79^a. L. 26—31.

¹⁴ RMAA. F. 4. Ap. 2. Nr. 75v.

¹⁵ VU. F. 3. Nr. 174. L. 2—13.

priėmė observatorijos direktoriaus padėjėjas K. Bergas. Antrasis sąrašas parengtas 1868 m. gruodžio 30 d. Jame esančius 68 pavadinimų 159 toms knygų priėmė observatorijos direktorius P. Smyslovas.

Trečioji šaltinių grupė — tai uždarytos Vilniaus astronomijos observatorijos bibliotekos katalogas bei kitoms įstaigoms iš jos perduotų knygų sąrašai. Kai 1882 m. observatorija buvo uždaryta, jos turtas ir bibliotekos knygos buvo perduotos įvairioms įstaigoms. Observatorijos direktoriaus padėjėjas K. Bergas sudarė sisteminį bibliotekos katalogą¹⁶, kurio aprašai nenumeruoti. Prie kiekvieno leidinio aprašo yra pažymėta, kokiai įstaigai jis paskirtas (Pulkovo observatorijai, Varšuvos universitetui, Rusijos MA bibliotekai) ar gražinamas Vilniaus viešajai bibliotekai (šie pažymėti rusiška raide B). Matyt, pagal atžymas buvo sudaryti ir du sąrašai: 1) „Knygų, kurias iš uždarytos Vilniaus observatorijos bibliotekos nori gauti Varšuvos universitetas, sąrašas“¹⁷, parengtas 1882 m. gruodžio mėn. (190 pavad., išdėstytų sisteminė tvarka; išdėstymo schema ta pati kaip ir bibliotekos kataloge). Ne visos sąrašo knygos buvo išsiųstos į Varšuvos universitetą, nes jame daug įvairių atžymų, pavyzdžiui: „lieka Akademijos bibliotekoje“, „į Pulkovą“ ir kt. Patikrinus keletą aprašų, turinčių atžymą „lieka Akademijos bibliotekoje“, pasirodė, kad knygos tikrai yra Sankt Peterburge, MA bibliotekoje; 2) „Knygų, iš uždarytos Vilniaus astronomijos observatorijos išsiųstų į Pulkovo observatoriją, sąrašas“¹⁸. Į Pulkovą 1883 m. birželio 23 d. pateko 98 knygos. Sąrašas sudarytas pagal tą pačią sistemą kaip katalogas, įrašai numeruoti, autorių pavardės pabrauktos. Šiame aplanke yra dar vienas, nerastų knygų sąrašėlis¹⁹, kurį sudaro 12 pavadinimų.

Ketvirtąją šaltinių grupę sudaro metinės Vilniaus astronomijos observatorijos pajamų ir išlaidų knygos. Į jas buvo įrašomos visos pajamos ir išlaidos: kiek ir iš kur pinigų gauta, kada, kiek ir ko įsigyta, kiek už ką sumokėta. Be ūkinių reikmenų (popieriaus, žvakių, alyvos, spirito, šepėčių ir kt.), į knygas įrašyti gauti ir išsiųsti laišakai, paštu ar per pasiuntinius gautos ir išsiųstos bei knygrišio įrištos knygos ir kiek už tai sumokėta. Pajamų ir išlaidų knygos — pagrindinis šaltinis, iš kurio sužinome, kaip buvo komplektuojama observatorijos biblioteka: knygos pasiekdavo paštu ar per tarpininkus iš įvairių šalių astronomų, dauguma leidinių buvo perkama pas Karaliaučiaus, Berlyno, Vilniaus, o po 1832 m. — Sankt Peterburgo knygų pardavėjus, kai kurie periodiniai ir tęstiniai leidiniai buvo prenumeruojami. Pirmoji iš surastų pajamų ir išlaidų knygų yra 1799 metų. Visos jos iki 1831 m. saugomos Vilniuje²⁰, o 1832—1882 m. — Sankt Peterburge²¹.

Penktoji šaltinių grupė — Vilniaus astronomų ir kitų šalių kolegų jiems rašyti laišakai. M. Počobutas, T. Žebrauskas, J. Sniadeckis susirašinėjo su vokiečių, prancūzų, čekų, anglų astronomais (F. V. Beseliu,

¹⁶ RMAA. F. 158. Ap. 1. Nr. 209. L. 1—77.

¹⁷ Ten pat. L. 78—87.

¹⁸ Ten pat. L. 90—92.

¹⁹ Ten pat. L. 88—89.

²⁰ LVCIA. F. 721. Ap. 1. Nr. 871—897.

²¹ RMAA. F. 4. Ap. 111. Nr. 1—95.

J. E. Bode, J. J. F. Lalandu, J. Steplingu ir kt.)²², keitėsi astronominiais stebėjimais, mokslo naujienomis, aptardavo knygas, kartais prašydavo kokių nors leidinių, siūsdavo savo veikalus. Laiškai — taip pat svarbus šaltinis, padedantis nustatyti, kaip buvo komplektuojama biblioteka.

Vilniaus universiteto
Knygotyros katedra

[įteikta 1991 m. gruodžio mėn.

СТАСЕ МАТУЛАЙТИТЕ

ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ БИБЛИОТЕКИ СТАРОЙ ОБСЕРВАТОРИИ ВИЛЬЮССКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Р е з ю м е

Одна из старейших обсерваторий в Европе — обсерватория Вильюсского университета основана в 1753 г. Нет точных данных, когда началось комплектование ее библиотеки, но надо полагать, что с самого начала существования обсерватории. Источники истории библиотеки можно разделить на следующие группы:

1. Инвентарные списки имущества обсерватории, в том числе и книг, также списки библиотекой приобретенных в отдельные годы книг. Они хранятся в архивах и библиотеках Вильюсса и Санкт Петербурга. Первый известный список — с 1773—1774 г., последний — с 1882 г.

2. Списки книг, полученных из других библиотек и частных лиц (из библиотеки Вильюсского университета 1772 г. и после его закрытия в 1832 г., из Вильюсской публичной библиотеки, по завещанию Яна Снядецкого).

3. Каталог библиотеки упраздненной Вильюсской обсерватории и списки книг, переданных после ее упразднения Варшавскому университету и Пулковской обсерватории, хранящиеся в архиве Российской АН в Санкт Петербурге.

4. Книги приходов и расходов Вильюсской астрономической обсерватории на ... год, из которых можно узнать, какими путями комплектовалась библиотека обсерватории. Они сохранились с 1799 по 1831 гг. в Вильюссе и с 1832 по 1882 гг. в Санкт Петербурге.

5. Корреспонденция астрономов, которая свидетельствует, что они обменивались не только наблюдениями, новостями науки, но и кнжгами. Письма хранятся в архивах и библиотеках Литвы, России и других стран.

²² RMAA. F. 17. Ap. 1. Nr. 90; VU. F. 2. DC. 54; F. 17. Nr. 3; F. 16. Nr. 2; F. 13. Nr. 130 ir kt.